

УДК 37.026:378.147

Ірина Проценко

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті, з позицій сучасної педагогіки, розглянуто системний і гуманістичний підходи до формування професійно-творчих умінь майбутнього учителя в евристичному навчанні. Розроблена дидактична модель відображає у світлі цих підходів організацію поетапного оволодіння студентами основними професійними вміннями у процесі евристичної діалогової взаємодії.

Ключові слова: системний підхід, гуманістичний підхід, евристичне навчання, евристична діалогова взаємодія, професійно-творчі вміння.

Сформульована, на підставі новітніх досягнень світової і національної педагогічної науки, мета освітніх зусиль держави, науковців і вчителів, спрямована на самореалізацію особистості протягом життя і передбачає суттєву модернізацію всіх ланок освіти і насамперед таких складових навчального процесу, як його методологічні й методичні основи.

Професійна самореалізація учителя і, зокрема, його розвинуті педагогічні уміння вимагають такої організації навчально-виховного процесу, в якому успішно й гармонійно поєднуються системний і гуманістичний підходи в новій технології – евристичному навчанні. Дослідження значної кількості джерел виявило розбіжність різних педагогічних підходів до професійного потенціалу вчителя та його провідній складовій – професійно-творчим умінням.

Вітчизняні і зарубіжні дослідження з питань творчої активності та творчої діяльності (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Л. Виготський, В. Давидов, В. Кан-Калик, М. Лазарєв, І. Лернер, А. Леонтєв, В. Лозова, А. Лук, М. Нікандров, К. Платонов, М. Поташник, С. Рубінштейн, О. Степанов, В. Сухомлинський, Г. Троцько, М. Фіцула), творчих умінь особистості (В. Дружиніна, Є. Мілерян, В. Онищук, В. Орлов, А. Петровський, К. Платонов, М. Станкін, В. Шадріков, А. Хуторський); особистісно зорієнтованих педагогічних технологій (А. Алексюк, А. Амонашвілі, В. Беспалько, І. Бех, Є. Бондаревська, В. Лозова, О. Пехота, І. Підласий, Є. Полат, І. Прокопенко, В. Сериков, В. Сластьонін, А. Хуторський, І. Якиманська); евристичного навчання (В. Андреев, В. Воронін, П. Каптерєв, М. Лазарєв, А. Хуторської) приділяють значну увагу сутності і змісту евристичного навчання та його важливої складової – діалогової взаємодії діалогу. Між тим значення і способи використання

діалогу розкриваються багатьма відомими дослідниками (Сократ, Платон, Ксенофонт Афінський, Лессинг, Я. Коменський, М. Бахтін, В. Біблер, Г. Альдшуллер, М. Амосов, Д. Богоявленська, П. Енгельмейер, З. Калмикова, Н. Кузьміна, А. Маслоу, А. Матюшкін, І. Надольний, І. Павлов, К. Роджерс, А. Спіркін, Е. Фромм, А. Хуторської, А. Король). Одночасно в означених роботах не розкриваються способи становлення професійних здібностей в рамках евристичної технології, зокрема за допомогою одного з провідних компонентів такої технології – евристичної діалогової взаємодії суб'єктів освіти.

Наявність такої проблеми і зумовила вибір мети даної статті: визначення основного змісту дидактичної моделі, побудованої на основі системного й гуманістичного підходів, для формування професійно-творчих умінь майбутніх учителів у процесі їхньої евристичної діалогової взаємодії.

У процесі вивчення педагогічних джерел щодо підходів до створення формульованої моделі становлення професійно-творчих умінь виявлено, що така модель має базуватися насамперед на інтеграції системного і гуманістичного (особистісно орієнтованого) підходів до навчання [8, с. 328–337].

У розробленій моделі використано системний підхід, який є природним і необхідним продуктом процесу наукового пізнання [7, с. 55–73]. Одним із перших, хто підкреслював важливість і необхідність застосування системного підходу до вивчення педагогічних явищ, був Ф. Корольов. Він виокремив такі його ознаки: цілісність, евристична взаємодія елементів, зв'язки та відношення, зумовлені структурою системи. Автор відзначав, що цілісність передбачає служіння всіх частин складної системи загальній меті. Зміна одного параметра в системі впливає на всі інші [5, с. 103–115]. У педагогічній та методичній літературі системний підхід трактується як один з найважливіших і найбільш перспективних напрямів методології спеціального пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить вивчення об'єктів як систем, а поняття «система» розглядається як центральне поняття методології даного підходу. «Системний підхід – це перш за все спосіб сприймання дійсності, що допомагає досліднику бачити в об'єкті систему, тобто цілісний комплекс взаємопов'язаних компонентів, котрі створюють особливу єдність із середовищем, яке є елементом більш високого порядку» [3, с. 98].

Незважаючи на те, що існують десятки визначень «системи», традиційно і найбільш повно вона розглядається як складна єдність і цілісність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів [1, с. 180–182]. На думку багатьох авторів, елементами системи можуть виступати будь-які явища, процеси, властивості, відносини, що утворюють у своїй сукупності певне явище, процес, деяку нову властивість,

відношення тощо.

Отже, системний підхід в педагогічному процесі – це вміння бачити, сприймати, уявляти як єдине ціле систему в усій її складності, з усіма зв'язками і змінами. Він створює найбільш сприятливі умови для всебічного дослідження систем навчання, що відзначаються високою динамічністю, складністю і багатофакторністю. Як показано вище, всі елементи системи взаємодіючі, а це дає можливість досліджувати з позицій системного підходу не тільки об'єкт із чітко окресленими межами, але й властивості, відносини, характерні для цього об'єкта, процеси, що відбуваються в ньому, зокрема, в евристичному навчанні та його складовій – евристичній діалоговій взаємодії.

Особистісно орієнтований (гуманістичний) підхід проявляється в тому, що особистість студента розглядається як неповторна цілісність, якій притаманна певна ступінь свободи від зовнішньої детермінації, завдяки тим моральним і духовним цінностям, якими вона керується. Ця активна творча індивідуальність зможе впливати на свою долю, формувати та реалізовувати свої професійні вміння, враховуючи його індивідуальні особливості як суб'єкта пізнання і предметної діяльності (І. Бех, Т. Грищенко, В. Питюков, А. Хуторської, І. Якиманська). Тому запропонована модель базується на основних принципах гуманістичної педагогіки – поваги до особистості, відкритості, довіри, педагогічного оптимізму, креативної співпраці, культури діалогічного спілкування. Унаслідок цього створюються необхідні психолого-педагогічні умови для особистісного професійного зростання, самовдосконалення, самореалізації кожної особистості майбутнього фахівця. Вони мають забезпечити вихід на високий і достатній рівень майстерності в процесі моделювання, проектування, конструювання. За таких умов стає вагомим для особистості її творчий продукт діяльності, органічний результат значних пізнавально-творчих зусиль.

Такі умови за допомогою евристичної діалогової взаємодії мають забезпечити вихід на оптимальний рівень оволодіння професійно-творчими вміннями в процесі формування загальних умінь, умінь запитальної діяльності студентів у прогнозуванні, моделюванні, конструюванні власних освітніх продуктів, а також діагностичних умінь. Опановуючи професійно-творчі вміння на певному їх етапі, кожному студенту надається змога самостійно створювати власний творчий продукт, обирати його тематику, жанр в залежності з його бажанням і можливостями, критично оцінювати та вдосконалювати його. Створений майбутнім вчителем гуманітарних дисциплін творчий продукт стає продуктом суто індивідуальних зусиль студента, спирається на його власний досвід, знання і моральні цінності, а тому відображає його неповторне, унікальне бачення й переживання вчинків, поведінки героїв, подій, явищ. З теорії творчості відомо, що тільки самостійні, мотивовані, наполегливі зусилля вчителя

(студента) приводять до високої енергетики і впливовості його продуманого й пережитого звернення до учнів, слухачів.

Запропонована нами дидактична модель містить вихідні положення про системну побудову об'єкта дослідження (навчальний процес у вищій школі) й охоплює єдність системного і гуманістичного підходів, які поєднані з іншими інтегрованими феноменами – особистісним і діяльнісним підходами. Якщо особистісний і діяльнісний підходи втілюють ідеологію процесу евристичного діалогу у формуванні професійно-творчих умінь в цілому, то гуманістична, евристична, складові формують зміст цього процесу і дають змогу розкрити можливості гуманістично-інноваційного навчання [3, с. 275]. Безумовно, ця модель у ході оперування об'єктом уточнювалась і зазнавала деяких змін, зважаючи на складність і динамічність навчального процесу у вищій школі.

Сучасне суспільство намагається змінити свої освітні пріоритети й протиставити технократичному підходу системний і гуманістичний, які у своїй цілісності реалізують освітній процес навколо людини і спрямовують його на залучення особистості до національних і загальнолюдських гуманістичних цінностей. Евристичне навчання стає пріоритетним і втілюється у формування професійно-творчих умінь за допомогою евристичної діалогової взаємодії. Цей аспект стає провідним у створенні власних творчих продуктів як мети навчання. Зокрема такими продуктами для вчителя-гуманітарія стають доповідь, розповідь, евристична бесіда, диспут, дискусія, колективна творча справа (КТС). Ми враховували висновки дослідниці А. Козиревої, що доцільно організована педагогічна взаємодія викладачів і студентів є базовою умовою включення студентів у навчально-творчу діяльність. Цілеспрямований вплив педагога на процес творчого розвитку особистості можливий у тому випадку, коли викладач спирається на мотиви та інтереси особистості студентів. У цьому випадку взаємодія педагога зі студентами набуває властивостей методу організації самовиховання творчих якостей особистості і активізації її творчого потенціалу [3, с. 275]. Включення особистості у професію, введення у професійну діяльність передбачає оволодіння теоретичними знаннями, найпослідовніше це може бути досягнуто в ситуації практичної дії. Тому професійно-творча діяльність саме на просторі діалогової взаємодії сприяє підвищенню мотивації до праці, розвитку інтелекту, максимальному розкриттю здібностей студента.

Процес навчання зорієнтований, у першу чергу, на студента, що виконує функцію пошуку нових знань про незнане у спільній діалоговій взаємодії з викладачем при створенні освітніх продуктів. Характер евристичних запитань типу «як?», «що?», «чому?», «коли?», «для чого?», «з якою метою?» та їх варіантів, формування професійних умінь творчого характеру спонукає студентів до активної, творчої, спільної діяльності. Створюючи власні творчі продукти (розповідь, доповідь, евристична

бесіда, диспут, дискусія, КТС), порівнюючи їх з відомими культурно-історичними аналогами та корегуючи ці продукти відповідно до поданих взірців, студент водночас формує професійно-творчі вміння в досліджуваній галузі та мотиви до нової діяльності. Особисте освітнє збагачення студента (його знань, почуттів, здібностей, досвіду, матеріальної продукції) у цьому випадку неминуче. Іноді, як зазначає А. Хуторської [9], таке збагачення виступає одночасно й загальнокультурним, і тоді студент включається в культурно-історичні процеси як повноправний їх учасник.

Запропонована модель відображає такі сутнісні характеристики евристичного навчання, як надання простору для студента – суб'єкта навчання – при самостійному виявленні проблеми, визначенні мети, завдань, засобів пізнавально-творчої діяльності, участі у створенні евристичного діалогу як важливого чинника здобуття самостійного освітнього продукту.

Психологи та педагоги доводять, що правильно організоване навчання сприяє формуванню творчої особистості, а це можливо здійснити тільки завдяки включенню до змісту навчання різних евристичних механізмів і методів пізнавально-творчої діяльності та створення необхідних педагогічних умов для успішної творчості студента. Вміння тільки в тому разі стають цінними, коли вони переосмислені розумом, «переплавлені» власним досвідом і представлені у свідомості кожного студента як особистісно значущий продукт, який спирається на відоме, донесене іншими, але обов'язково добудований, змінений власними зусиллями. І хоча різноманіття людського буття не зводиться лише до однієї евристичної діяльності, вона є ключовим моментом у розумінні специфічно людського ставлення до реальної дійсності, її перетворення й удосконалення. Евристична діалогова взаємодія відображає зв'язок методів викладання та методів учіння в евристичному навчанні. Отже, в евристичному навчанні ми розглядаємо і процес навчання, і його продукти, у першу чергу, як творче явище, що вимірюється критеріями, рівнями, оцінками досягнень особистості й суспільства, завдяки розвинутим професійно-творчим умінням в певній царині.

Інтеграція в єдиній системі системного та гуманістичного підходів стає визначальним чинником успішності формування професійно-творчих умінь майбутнього викладача гуманітарних дисциплін із застосуванням евристичного діалогу. Дидактична модель формування професійно-творчих умінь майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін за допомогою евристичної діалогової взаємодії представляє у схематичному вигляді весь комплекс завершеної діяльності викладання й учіння: від визначення мети до конкретних етапів навчання, прогнозованих результатів, їх діагностики та корекції. На першому етапі технології моделювання евристичного діалогу здійснюється мотивація та

проектування цілей діалогової взаємодії. Діалогова взаємодія «студент-викладач», «студент-студент», «викладач-студент» забезпечується підвищеною мотивацією студента за допомогою запитальної діяльності для виявлення невідомого і поступової заміни його новими знаннями. У цьому ми вбачаємо новизну підходу до діалогової взаємодії. На ступінь цієї взаємодії впливають багато факторів, зокрема кількість та якість запитань, що ставляться на заняттях. Найбільший ефект досягається завдяки запитанням студентів, але їх кількість, як підтверджує практика, з віком їх зменшується. Дидактика як загальна теорія освіти й навчання має своє змістове наповнення при використанні евристичного діалогу для формування професійно-творчих умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін.

Тому велике значення в теорії й практиці навчання студентів мають методи дидактичного прогнозування, що представляють собою «науково обгрунтоване передбачення майбутнього стану системи та її основних компонентів на основі знання тенденції їхнього формування, розвитку і появи нового змісту» [2, с. 273].

У створеній і випробуваній дидактичній моделі відображено поетапне формування професійно-творчих умінь у процесі евристичної діалогової взаємодії, умови оптимального впливу цієї взаємодії на формування діалогічних умінь. Поєднання системного та гуманістичного підходів надає нам змогу розглядати модель як єдину, динамічну, гнучку систему організації навчання як пізнавально-творчої (евристичної) діяльності викладача і студентів на основі їх постійної діалогічної взаємодії. Така взаємодія забезпечує оптимальне формування професійно-творчих умінь студентів – основи фахової компетентності педагога.

Перспективними вбачаються дослідницькі дії, спрямовані на перевірку й уточнення змістових і процесуальних складових розглянутої дидактичної моделі у процесі її практичного випробування у навчальному процесі педагогічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громова Н. В. Евристичне навчання в контексті гуманістичної парадигми освіти / Н. В. Громова // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. – К. : Видавництво П/П «ЕКМО», 2005. – С. 102–108.
2. Громова Н. В. Системний підхід до творчої самореалізації учня в евристичному навчанні / Н. В. Громова // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – Ч. 2. – С. 274–278.
3. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. 3-е изд., перераб. и дополн. – М. : Просвещение, 1970. – 391 с.
4. Королев Ф. Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях / Ф. Ф. Королев // Советская

- педагогіка. – 1970. – № 9. – С. 103–115.
5. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М. : Знание, 1971. – 320 с.
  6. Лисицина Т. Філософсько-культурологічні основи інтеграції знань та їх вплив на розвиток й самореалізацію особистості в умовах школи здоров'я / Т. Лисицина // Світ виховання. – 2008. – № 6. – С. 17–19.
  7. Микулинский Р. С. Психология научного творчества и науковедения / Р. С. Микулинский, М. Г. Ярошевский // Научное творчество : сб. ст. ; под ред. : С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского. – М. : Наука, 1969. – С. 72.
  8. Уварові А. М. Педагогічна розповідь : культурологічний та діагностичний аспекти // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2000. – С. 328–337.
  9. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.